

УДК 343.98.06-336.719

В. В. Власенко, судовий експерт Харківського НДІСЕ, кандидат економічних наук, доцент

ПРОБЛЕМА РОЗРАХУНКУ РЕАЛЬНОЇ ПРОЦЕНТНОЇ СТАВКИ ЗА СПОЖИВЧИМИ КРЕДИТАМИ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Запропоновано методичний підхід до розрахунку реальної процентної ставки за наданими споживчими кредитами комерційними банками при проведенні судово-економічних експертиз, що відповідає вимогам чинних правових норм в Україні та побудований за аналогією з розрахунком ефективної процентної ставки при кредитуванні, уведеній Національним банком України.

Ключові слова: права споживача, повнота інформації, реальна процентна ставка, ефективна кредитна ставка, кредитування, споживчий кредит.

Збільшення за останнє п'ятиріччя кількості судових позовів з боку як позичальників щодо признання недійсними кредитних договорів, так і кредитно-фінансових установ щодо несплати кредитних зобов'язань зумовлено низкою об'єктивних змін: збільшенням споживчого кредитування починаючи з 2006 р., фінансовою світовою кризою 2008–2009 рр., недосконалістю нормативно-правової бази кредитування, перш за все в банківській сфері, тощо. Вирішення питань у зазначених позовах потребує не тільки правового аналізу умов кредитних договорів і процедур кредитування, а й спеціальних знань у сфері фінансів та кредитування.

Одним з таких питань, що постають перед судочинством і потребують спеціальних знань у фінансово-кредитній сфері, є заподіяння матеріальної шкоди позичальнику внаслідок порушення прав останнього як споживачу в разі невідповідності рівня витрат, понесених позичальником при користуванні кредитними коштами кредитно-фінансової установи, умовам укладеного між ними кредитного договору. Саме тому останніми роками спостерігається значне збільшення судово-економічних експертиз з дослідження документів фінансово-кредитних операцій (у Харківському НДІСЕ майже в шість разів порівняно з 2009 р.). Одними з основних завдань такої експертизи відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготов-

ки та призначення судових експертиз та експертних досліджень¹ є визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видавання, використання й погашення кредитів, а також визначення відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативно-правових актів. За цим видом експертиз усе частіше на вирішення ставляться питання, пов'язані з визначенням реальної процентної ставки за кредитом. На цей час відсутня експертна методика розрахунку реальної (ефективної) ставки за споживчими кредитами.

З метою захисту прав споживачів під час укладення договорів про надання споживчих кредитів, запобігання заподіяння споживачам моральної чи матеріальної шкоди через надання свідомо недостовірної чи неповної інформації відповідно до п. 4 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України», статей 47, 49 і 56 Закону України «Про банки і банківську діяльність», ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів», постановою Правління Національного банку України від 10 травня 2007 р. № 168 затверджено Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту (далі – Правила)², у яких зазначено:

«1.2. Ці Правила регулюють порядок надання банками споживачу повної, необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про сукупну вартість споживчого кредиту (кредиту на поточні потреби, кредиту в інвестиційну діяльність, іпотечного кредиту) з урахуванням процентної ставки за ним, вартості всіх супутніх послуг, а також інших фінансових зобов'язань споживача, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням та погашенням кредиту (у тому числі наданого у формі кредитної лінії, овердрафту за картковим рахунком тощо) і мають бути оплачені споживачем згідно з вимогами законодавства України та/або кредитного договору про надання споживчого кредиту.

1.3. Банки зобов'язані забезпечувати виконання цих Правил:

— у разі поширення інформації про послуги з надання кредитів споживачам;

— під час укладення кредитних договорів зі споживачами;

— у разі усних чи письмових звернень споживачів».

Згідно із п. 3.3 Правил:

«Банки зобов'язані в кредитному договорі зазначати сукупну вартість кредиту з урахуванням процентної ставки за ним, вартості всіх супутніх послуг та інших фінансових зобов'язань споживача, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням і погашенням кредиту, а також зазначити її в про-

¹ Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 46. — Ст. 172.

² Див.: Про затвердження Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту : постанова Правління Національного банку України від 10 травня 2007 р. № 168 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0541-07>.

центному значенні та в грошовому виразі у валюті платежу за кредитним договором, у вигляді:

а) реальної процентної ставки (у процентах річних), яка точно дисконтує всі майбутні грошові платежі споживача за кредитом до чистої суми виданого кредиту. Розрахунок значення реальної процентної ставки здійснюється з використанням такої формули

$$ЧСК = \sum_{t=1}^n \frac{П_t}{(1+d)^t},$$

де $ЧСК$ – чиста сума кредиту, тобто сума коштів, які видаються споживачу або перераховуються на рахунок отримувача в момент видачі кредиту. Чиста сума кредиту розраховується як основна сума кредиту, що визначена згідно з умовами договору, мінус сума коштів, які утримуються банком під час видачі кредиту, а також мінус усі платежі за рахунок власних коштів споживача, що здійснені ним для виконання умов отримання кредиту; d – реальна процента ставка; t – порядковий номер періоду дії кредитного договору (місяць або день); n – загальна залишкова кількість періодів дії кредитного договору (місяців або днів) на дату розрахунку; $П_t$ – сума коштів, яку споживач сплачує банку та/або іншим особам за кредитом. До потоку ($П_t$) включаються платежі в погашення основного боргу за кредитом, процентів за користування ним, комісії на користь банку, платежі на користь третіх осіб, які сплачуються відповідно до отриманого кредиту та пов'язані з обслуговуванням і погашенням кредиту;

б) абсолютного значення подорожчання кредиту (у грошовому виразі), розрахунок якого здійснюється шляхом підсумовування всіх платежів (проценти за користування кредитом, усі платежі за супутні послуги, пов'язані з наданням кредиту, його обслуговуванням і погашенням), здійснених споживачем як на користь банку, так і на користь третіх осіб під час отримання, обслуговування та погашення кредиту».

Виходячи із наведеної в пп. а) п. 3.3 формули, передбачається виведення математичного рівня реальної процентної ставки d , для чого необхідним є вилучення його з-під ступеня. Це досягається за допомогою математичного методу диференціювання, при якому слід установити межі розрахунків, тобто мають бути відомі кількість елементів суми n і рівень максимуму d . Оскільки d є параметром, що не має екстремуму (максимуму) та плине до нескінченності, а значення n в узагальненні також є нескінченною величиною, то диференціальний розрахунок d визначається як неможливий.

У практиці проведення експертного дослідження щодо перевірки правильності розрахованої реальної процентної ставки (у процентах річних) банком при укладенні договору кредитування, яка має точно дисконтувати всі майбутні грошові платежі споживача за кредитом до чистої суми виданого кредиту, найчастіше експерти використовують загальноприйнятий метод дисконтування. Цей метод полягає в такому: шляхом зворотного розрахунку за формулою дисконтування грошових потоків розраховується чиста сума кредиту, тобто сума коштів, які видаються споживачу або пере-

раховуються на рахунок отримувача в момент видавання кредиту. При такому розрахунку грошовими потоками є зобов'язання позичальника (сума погашення тіла кредиту, процент за користування кредитними ресурсами, комісії, страхові платежі та інші платежі, які сплачує позичальник за договором кредитування за певний період, найчастіше щомісяця), а за норму дисконту прийнято реальну ставку, яка розрахована банком і відповідно до Правил наведена в додатку до певного кредитного договору.

Застосування такого підходу має значні недоліки, оскільки грошові потоки (Π) за період розрахунку є нерівномірними, а база нарахування постійно знижується, бо знижуються рівень заборгованості за тілом кредиту, а відповідно й рівень нарахованих процентів за користування цими кредитними коштами. Розрахований же банком дисконт (реальна процентна ставка) є результатом порівняння сукупного подорожчання кредиту за весь період кредитування з чистою сумою кредиту у відносному вираженні, тобто за певний період сума сукупного подорожчання згідно із математичними законами може бути встановлена тільки усереднено. Отже, виконання подібних розрахунків можливе тільки за умови постійного грошового потоку (Π) за періодами протягом строку кредитування, що передбачено ануїтетною схемою погашення кредиту. Крім того, сума ануїтету має включати абсолютно всі витрати позичальника за період кредитування, у тому числі всі комісії, страхові платежі та інші сплати позичальника, пов'язані з певним кредитом.

Дослідження літературних джерел стосовно визначення поняття «реальна процентна ставка» дозволило встановити ототожнення цього поняття з визначенням поняття «ефективна ставка»¹.

Така тотожність закріплена у відповідних нормативних документах Національного банку України. Так, у листі НБУ від 16 липня 2007 р. № 40-117/2093-6134 наголошується: «Стосовно встановленого Правилами порядку розрахунку реальної процентної ставки зазначаємо, що за своєю математичною сутністю цей порядок не відрізняється від порядку розрахунку ефективної ставки відсотка, вимога щодо застосування якої банками встановлена Правилами бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України, затвердженими постановою Правління Національного банку України від 18.06.2003 № 255 (зі змінами)».

¹ Див.: Халл Дж. К. Глава 4. Процентні ставки / Дж. К. Халл // Опціони, ф'ючерси та інші похідні фінансові інструменти. — 6-е вид. — М.: Вільямс, 2007. — С. 133–165; Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посібник / О. В. Васюренко. — 4-те вид., виправ. та допов. — К.: Т-во «Знання»: КОО, 2004. — 324 с.; Деньги. Кредит. Банки : учебник для вузов / [Е. Ф. Жуков, Л. М. Максимова, А. В. Печникова и др.]; под ред. Е. Ф. Жукова. — 2-е изд., перераб. и допол. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 600 с.; Про окремі питання практичного застосування Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту : лист Національного банку України від 16 липня 2007 р. № 40-117/2093-6134 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=327415; Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України : постанова Правління Національного банку України від 18 черв. 2003 р. № 255 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0583-03>.

У п. 3.2 гл. 3 розділу II Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України зазначено: «Для розрахунку ефективної ставки відсотка визначаються потоки грошових коштів з урахуванням усіх умов договору за фінансовим інструментом, у тому числі включаються всі комісії та інші сплачені або отримані сторонами суми, що є невід’ємною частиною доходу (витрат) фінансового інструменту».

Установлений п. 3.3 Правил порядок розрахунку реальної процентної ставки як такої, що точно дисконтує всі майбутні грошові платежі споживача за кредитом до чистої суми виданого кредиту, є аналогічним порядку розрахунку ефективної ставки відсотка. Отже, реальна процентна ставка за банківським кредитом розраховується за методикою розрахунку ефективної ставки відсотка.

Ефективну ставку відсотка (*ECB*) розраховують як суму відсотків за кредитом і комісійної винагороди, віднесеної до середньозваженої суми основного боргу за кредитом (*Ксрв*) і помножену на зворотнє відношення кількості місяців кредитування (*n*) до 12 (кількості місяців у році):

$$ECB = [(\text{відсотки} + \text{комісії}) / \text{Ксрв}] \cdot (12/n) \cdot 100\%.$$

Реальну ставку відсотка (*PCB*) розраховують як суму переоплати, віднесеної до середньозваженої суми основного боргу за кредитом (*Ксрв*):

$$PCB = (\text{сума переоплати} / \text{Ксрв}) \cdot (12/n) \cdot 100\%.$$

Суму відсотків розраховують додаванням щомісячних видатків з оплати відсотків, що визначаються множенням місячної номінальної відсоткової ставки, вираженої в частках, на суму основного боргу за кредитом у відповідному періоді. Суму комісійної винагороди розраховують множенням ставки комісійної винагороди, вираженої в частках, на суму кредиту.

Середньозважена сума основного боргу за кредитом за умови щомісячного погашення боргу рівними частками (диференційований засіб погашення), що притаманне основним банківським продуктам кредитування, дорівнює середньозваженій сумі щомісячних залишків тіла кредиту, яка визначається за формулою

$$Ксрв = S \cdot (n + 1) / 2n,$$

де *S* – сума кредиту; *n* – кількість місяців кредитування.

Наведений методичний підхід дозволяє достатньо обґрунтовано розраховувати рівень реальної кредитної ставки за певним кредитним договором і може використовуватися при розробленні відповідної експертної методики.

ПРОБЛЕМА РАСЧЕТА РЕАЛЬНОЙ ПРОЦЕНТНОЙ СТАВКИ ПО ПОТРЕБИТЕЛЬСКИМ КРЕДИТАМ КОМЕРЧЕСКИХ БАНКОВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СУДЕБНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ

Власенко В. В.

Предложен методический подход по расчету реальной процентной ставки по предоставленным потребительским кредитам коммерческими

банками при проведении судебно-экономических экспертиз, который соответствует требованиям действующих правовых норм в Украине и построен по аналогии с расчетом эффективной процентной ставки при кредитовании, введенной Национальным банком Украины.

Ключевые слова: права потребителя, полнота информации, реальная процентная ставка, эффективная кредитная ставка, кредитование, потребительский кредит.

THE PROBLEM OF CALCULATING THE REAL INTEREST RATE ON CONSUMER LOANS BY COMMERCIAL BANKS WHILE CONDUCTING FORENSIC ECONOMIC EXAMINATIONS

Vlasenko V. V.

The article deals with the practice of calculating the real interest rate on consumer loans given by commercial banks while conducting forensic economic examinations that is calculated in compliance with the requirements of normative regulation documents for consumer protection in consumer lending. As a result of the undertaken research reveals certain deficiencies and provides recommendations on calculating the effective interest rate on loans with various lending conditions. The study of publications on the notion of real interest rate allowed establishing its identification with the definition of the effective rate. The article suggests a methodological approach to calculating the real interest rate on consumer loans by commercial banks while conducting forensic economic examinations, which complies with the requirements of the current legal norms in Ukraine and is based similarly to the calculation of the effective lending interest rate of the National Bank of Ukraine.

Keywords: consumer rights, completeness of information, real interest rate, effective lending rate, lending, consumer loan.

УДК 343.98

К. В. Капустник, завідувач лабораторії
Харківського НДІСЕ,

П. О. Івахненко, судовий експерт Хар-
ківського НДІСЕ

АЛГОРИТМ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ДОКУМЕНТІВ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ НАДАННІ СПОЖИВЧИХ КРЕДИТІВ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ

Проаналізовано експертну практику щодо призначення й проведення досліджень за цивільними справами, пов'язаними з наданням споживчих кредитів в іноземній валюті. Наведено перелік можливих питань, основні методи, послідовність проведення етапів дослідження. Зазначено основні об'єкти дослідження та нормативно-правові акти, що регулюють діяльність у сфері надання кредитів в іноземній валюті та її відображення в бухгалтерському обліку.

Ключові слова: споживчий кредит, банк, іноземна валюта, національна валюта України, кредитна угода, міжбанківський валютний ринок.